

T. TAKALA ja A.-M. LÄMSÄ

Tulkitseva käsitetutkimus organisaatio- ja johtamis- tutkimuksen tutkimusmetodologisena vaihtoehtona

TIIVISTELMÄ

Tämän kirjoituksen tarkoituksena on kuvata ja määritellä tulkitseva käsitetutkimus. Perustelemme aihetta, koska varsinaista esitystä tulkitsevasta käsitetutkimuksesta ei ole ollut saatavilla, vaikka tulkitseva tutkimus on noussut esille ja legitimoitunut organisaatio- ja johtamistutkimuksen kentässä jo 1980-luvulta lähtien. Valtaosa kirjoittelusta on kuitenkin keskittynyt empiiriseen tulkitsevaan tutkimukseen. Tulkitseva käsitetutkimus määrittyy kirjoituksessamme tutkimukseksi, jonka tavoitteena on etsiä käsitteisiin ja niiden määritelmiin sisältyviä merkityksiä ja tulkita näitä merkityksiä valitun teoreettisen näkökulman valossa. Tutkimuksen aineistona ovat siis organisaatio- ja johtamiskirjallisuuden käsitteet ja niiden määritelmät. Käsitteet ymmärretään kontekstuaalisiksi, käyttö- ja tilanneyhteyden mukaan määrittäviksi, mikä on niiden tulkinnassa huomioitava. Tulkitsevan käsitetutkimuksen tutkimusprosessia luonnehdimme hermeneuttisena kehänä, joka periaatteessa on päättymätön kehä tai spiraali. Jaot-

TUOMO TAKALA, Professori

Jyväskylän yliopisto, Taloustieteiden tiedekunta • e-mail: tatakala@tase.jyu.fi

ANNA-MAIJA LÄMSÄ, Tutkija/yliassistentti

Jyväskylän yliopisto, Taloustieteiden tiedekunta • e-mail: lamsa@tase.jyu.fi

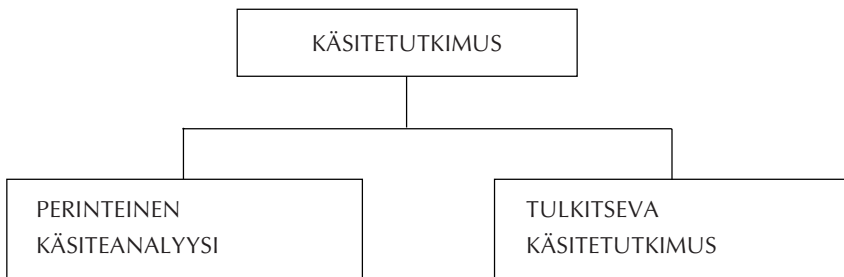
telemme tulkitsevan käsitetutkimuksen neljään lajiin, jotka ovat heuristinen ja teoriaa seuraileva tulkitseva käsitetutkimus sekä kuvaileva ja kriittinen tulkitseva käsitetutkimus.

Asiasanat: käsitetutkimus, tulkinta, metodologia, hermeneutiikka, johtaminen, organisaatio

1. JOHDANTO

Tämä kirjoitus on syntynyt tarpeesta saada metodologinen esitys tulkitsevasta käsitetutkimuksesta. Vaikka viime vuosina on ilmestynyt useita menetelmäoppaita, varsinaista esitystä tulkitsevan käsitetutkimuksen problematiikasta ei ole ollut saatavilla. Esimerkiksi Tamminen (1993) mainitsee metoditeoksessaan Tiedettä tekemään käsitetutkimuksen eräänä tutkimuksenteon paradigmana. Hän toteaa tutkimuksessa tarvittavan useimmiten käsitetutkimusta ainakin jonkin verran. Tällöin kyseessä on joko empiirisen tutkimuksen käsitetutkimusosa, tai käsitetutkimus on oma tutkimuksensa sellaisenaan. Tamminen ei kuitenkaan käsittele kirjassaan käsitetutkimusta kovin laajasti ja tarkastelu painottuu perinteisen käsiteanalyysin suuntaan. Näsi (1980) on puolestaan kirjoittanut jo 1980-luvun alussa käsiteanalyysia koskevan julkaisun. Hän käsittelee kuitenkin käsiteanalyysia lähinnä analyyttisen tieteenfilosofian hengessä, eikä julkaisussa perehdytä tulkitsevaan aspektiin. Tulkitseva aspekti onkin noussut esille ja legitimoitunut organisaatio- ja johtamistutkimuksen kentässä vasta 1980-luvulta lähtien vaikutusvaltaisen ja tunnetun Burrell ja Morganin (1979) tutkimusparadigmoja käsittelevän teoksen ilmestymisen jälkeen (Burrell 1997; Clegg ja Hardy 1997: 5).

Tämän kirjoituksen lähtökohtana olemme jakaneet käsitetutkimuksen kahteen päähaaraan (kuvio 1).

KUVIO 1. Käsitetutkimuksen päähaarat.

Käsitetutkimus on mahdollista ryhmitellä käsiteanalyttiseen ja tulkitsevaan käsitetutkimukseen. Emme tässä kirjoituksessa syvenny perinteiseen analyttiseen käsiteanalyysin haaraan, koska aiheesta on saatavilla Näsin (1980) kirjoittama julkaisu. Sitä vastoin olemme kiin-

nostuneita siitä käsitetutkimuksen haarasta, jota nimitämme tulkitsevaksi käsitetutkimukseksi. Päätaavoitteenamme on tässä yhteydessä pohtia sitä, mitä tulkitseva käsitetutkimus on ja mitkä metodologiset seikat ovat keskeisiä tutkijan tehdessä tulkitsevaa käsitetutkimusta.

Tutkimustyöhön tarkoitetut opaskirjat ovat usein varsin teknisiä. Toisin sanoen niissä annetaan monesti teknisluonteisiin neuvoihin keskittyviä yksioikoisia "reseptejä", joita erityisesti aloittelevat tutkimuksen tekijät yrittävät parhaansa mukaan sovittaa omaan työskentelyynsä. Toisaalta tutkimusfilosofinen ja -metodinen kirjallisuus sisältää abstrakteja periaatenormistoja, joilla ei ole välttämättä aina ole kovinkaan paljon tosiallista käyttöä käytännön tutkimusta tekeville. Erityisesti teknisluonteiset, epävarmuutta välttävät tieteen tekemisen normatiiviset ohjeistot jättävät huomiotta tai kokonaan kieltävät sen tosiasian, että tieteen tekeminen melkein-pääsääntöisesti on "muddling through". Se ei ole koskaan täysin loogisesti vaihe vaiheelta etenevä prosessi, vaan edellyttää avointa ja luovaa tulkintatyötä sekä palaamista "taaksepäin" korjaamaan aikaisempien vaiheiden olettamuksia ja ratkaisuja (Niiniluoto 1997: 25; Patton 1990: 372; Phillips ja Brown 1993: 1572; Varto 1995: 95). Esimerkiksi Lämsä (1998: 71) kuvaa tutkimustyönsä prosessia siten, että työn eteneminen oli aika ajoin ongelmallista sisältäen epävarmuutta ja "epätoivoa" sen suhteen, miten pitäisi edetä. Välillä oli palattava taaksepäin ja syvennettävä aikaisempia vaiheita ja välillä työ eteni loogisesti. Prosessi sisälsi myös luovia vaiheita tuottaen uudenlaisia tapoja hahmottaa asiantiloja. Koska tutkimusprosessi, etenkin tulkintaa edellyttävä tutkimus, on kehämäinen pohdimme tässä kirjoituksessa myös tätä prosessia tulkitsevan käsitetutkimuksen näkökulmasta.

Kirjoituksemme rakentuu siten, että tämän johdantoluvun jälkeen pääluvussa kaksi käsittelemme aluksi lyhyesti merkityksen käsitettä ja sen jälkeen tarkemmin tulkitsevan käsitetutkimuksen metodologiaa. Tuomme myös esille sitä miten uudet käsitteet ylipäättään syntyvät ja millaisia tulkitsevan käsitetutkimuksen lajeja on mahdollista ryhmitellä. Lopuksi teemme yhteenvedon ja pohdintaa.

2. TUTKIMUKSEN TEKEMISEN PERIAATTEISTA

Sekä filosofit että tiedemiehet ovat läpi vuosisatojen pohtineet vastausta kysymykseen siitä mitä tiede eikä yksimielistä vastausta ole voitu antaa. Kuitenkin voidaan löytää joitain yhteisiä piirteitä tieteelliselle toiminnalle. Tiede on on älyllistä ja sosiaalista toimintaa. Tieteen tekeminen ei tapahdu tyhjiössä, vaan tiedeyhteisössä. Se on julkista ja myös kirjallista toimintaa, jossa tutkimusprosessien tulokset realisoituvat kirjallisena tuotteena. Tieteessä esitetään perusteltuja käsityksiä jostain ilmiöistä tietyn tieteellisen keskustelun puitteissa. Tästä seuraa lähtökohtaolettamuksenamme, että tieteellinen tuote, tutkimus, on ymmärryksen laajentumiseen pyrkivä perusteltu tarina tai kertomus, joka on suhteutettu oman aikansa tieteelliseen keskusteluun.

Metodi, tai metodologia, voidaan määritellä sääntöjen ohjaamaksi menettelytavaksi, jonka avulla tieteessä tavoitellaan ja etsitään totuutta, tietoa tai pyritään ratkaisemaan käytännön ongelmia (Tamminen 1993: 51–52). Se voidaan ymmärtää myös suppeammassa merkityksessä, jolloin metodi tarkoittaa aineiston hankinta- ja keruumenetelmiä (Hirsjärvi ja Hurme 1985). Metodologisesta lähtökohdasta edeten tulkitseva käsitetutkimus määrittyy tutkimustavaksi, jossa tehdään tutkimustyötä käsitteistä, niiden määritelmistä ja määritelmien sisältämistä merkityksistä.

Tiede kertomuksena tai tarinana koostuu merkityksistä. Merkitysten muodostumisessa on mukana suuri joukko erilaisia vaikuttavia seikkoja, joiden roolia ja vaikutusta ei voida tietää etukäteen (Lehtonen 1996: 212). Tulkinnan suorittaminen, osana tieteellistä toimintaa, on merkitysten etsimistä. Merkitysten muodostuminen on prosessi, jossa teksti, tulkinta ja tulkitsija ovat keskeisiä vuorovaikutussuhteessa olevia elementtejä. Tulkitsija sekä tekstin tulkinta- ja tuottamisyhteys, konteksti, vaikuttavat merkitysten syntyyn ja niiden ymmärtämiseen. Tulkitseva käsitetutkimus käsittelee tekstejä ja näin ollen myös merkityksiä. Kielitieteilijät, sosiologit ja filosofit ovat esittäneet monia erilaisia ns. merkitysteorioita, joita voi kutsua vaikkapa semi-oottiseksi lähestymistavaksi. Koska lähestymistapamme on soveltava, emme erittele tässä yhteydessä erilaisia merkitysteorioita. On tarpeen todeta kuitenkin ”merkitysten metsästäminen” keskeinen osuus tulkitsevan käsitetutkimuksen tavoitteena (kts. Kusch 1986, Lehtonen 1996, Palonen 1987).

2.1 Tutkimusaineisto ja sen hankinta

Miten sitten voitaisiin määritellä tulkitsevan käsitetutkimuksen metodilla tehty tutkimus? Lähdemme liikkeelle määrittellen alustavasti tulkitsevan käsitetutkimuksen sellaiseksi tutkimukseksi, joka on tulkitsevan tutkimusparadigman eräs alahaara (tulkinnasta, ymmärtämisestä ja tulkitsevasta tutkimusparadigmasta yleensä ja organisaatiotutkimuksen alueella esim. Alasuutari 1994; Burrell 1997; Burrell & Morgan 1979; Haaparanta ja Niiniluoto 1995; Kusch 1986; Morgan 1980) ja jossa painottuu enemmän tulkinta kuin teoreettisen filosofian mukainen tiukka käsiteanalyysin menetelmä¹. Jaamme tässä yhteydessä tulkitsevan paradigman mukaisen tutkimuksen kahteen pääryhmään tutkimuksessa käytetyn aineiston luonteen perusteella. Jaottelun

¹ Analyysin menetelmää pidetään tiedonhankinnan menetelmänä, joka pyrkii erittelemään ja hajottamaan jonkun kokonaisuuden osiinsa (Saarinen 1985: 411). Esimerkiksi Näsi (1980: 10) toteaa, että käsiteanalyysin kehittelyn perusinstrumentteina ovat omatekoiset ja muiden kehittelemät käsitteet. Hänen mukaansa vanhoja käsitteitä erittelemällä ja yhdistelemällä tutkija etenee ”mekaanisesti”. Lisäksi tarvitaan oivallusta ja luovuutta, jotta muutokset käsitemaailmassa olisivat mahdollisia. Phillips ja Brown (1993: 1549) puolestaan esittävät, että analyysin menetelmä objektiivoi kohteensa, esimerkiksi tekstin, ja tarkastelee sitä irrallaan kontekstista. Tämä on heidän mukaansa yksi olennainen tekijä, joka erottaa perinteisen analyysin menetelmän tulkinnasta.

ideana on aineiston ryhmittely olemassaoleviin ja tutkimusta varten kerättyihin aineistoihin (Alasuutari 1994: 74; Silverman 1994: 106)².

1. Olemassaolevaan tekstiaineistoon perustuva tulkitseva tutkimus

- Tulkitseva käsitetutkimus – Aineistona ovat kirjoitetut tekstit käsitteistä. Tutkija ei ole vuorovaikutuksessa aineiston tuottajan kanssa. Aineistoa voi nimittää luonnolliseksi, koska se on olemassa tutkijasta riippumatta.
- Muuhun kirjalliseen tekstiaineistoon perustuva tulkitseva tutkimus – Aineistona ovat sellaiset muut kirjallisessa muodossa olevat tekstiaineistot, jotka eivät ole käsitteistä. Tällaisia ovat esimerkiksi elämäkerrat, kirjeet, päiväkirjat tms. Myös nämä aineistot ovat luonnollisia, ne ovat olemassa tutkijasta riippumatta, eikä tutkija ole vuorovaikutuksessa aineiston tuottajan kanssa.
- Visuaaliseen tekstiaineistoon perustuva tulkitseva tutkimus – Aineisto on visuaalista kuten kuvia, tauluja, logoja jne., joka on olemassa tutkijasta riippumatta. Tutkija ei ole vuorovaikutuksessa aineiston tuottajan kanssa, ja aineisto on luonnollista.

2. Empiirinen tulkitseva tutkimus

- Haastatteluihin perustuva empiirinen tulkitseva tutkimus – Aineistona on haastatteluaineisto, jonka tutkija kerää tutkimustaan varten. Tutkija on vuorovaikutuksessa tutkimuskohteen kanssa.
- Havainnointiin perustuva empiirinen tulkitseva tutkimus – Aineistoina on havainnointiin perusteella syntyvä aineisto, jonka tutkija kerää tutkimusta varten. Tutkija on yleensä vuorovaikutuksessa tutkimuskohteen kanssa.

Huomattava osa organisaatio- ja johtamistutkimuksen piirissä tehtävästä tutkimuksesta tehdään käyttäen jotain empiiristä materiaalia kuten erilaisia haastatteluja tai havainnointia. Tällainen tulkitseva empiirinen tutkimus ja sen aineisto perustuu tutkijan kenttätööhön (Grönfors 1985; Hirsjärvi ja Hurme 1985). Tutkija menee ”kentälle” ja kerää siellä aineistoa, jota tulkitsee. Aineiston hankinta perustuu yleensä siihen, että tutkija on vuorovaikutuksessa tutkittavien ihmisten kanssa ja aineisto hankitaan kyseistä tutkimusta varten. Toisaalta tutkijalla voi olla tarkoituksena tulkita ja ymmärtää jotain käsitettä tai idearakennelmaa esimerkiksi käsitteen muuttamista tai kehittymistä jossain ajallisessa ja paikallisessa yhteydessä. Tämä tulkinta on aina tehtävä joihinkin lähteisiin nojaten. Kun nämä lähteet ovat luonteeltaan kirjoitettuja tekstejä, esi-

² Tässä tehty jaottelu on luonnollisesti yksinkertaistava. Tutkimuksessa yhdistetään usein esimerkiksi molempia aineistoja, jolloin rajanveto muuttuu epäselvemmäksi. Erityisesti jos kyseessä on empiirinen tulkitseva tutkimus, siihen liittyy yleensä myös jonkinlainen käsitetutkimuksellinen osuus.

merkiksi toisten tutkijoiden esittämiä käsitteitä tai vaikkapa liikkeenjohdon ammattikirjallisuudessa tai -lehdissä esitettyjä käsitteitä ja niistä tehdään tulkintaa, on kyse tulkitsevasta käsitetutkimuksesta. Näin tulkitsevan käsitetutkimuksen aineisto muodostuu toisten kirjoittajien kirjallisessa muodossa olevista teksteistä ja niiden sisältämistä käsitelmäärittelyistä. Olemassaolevaan tekstiaineistoon perustuvassa tulkitsevassa tutkimuksessa käytetään myös muita aineistoja, jolloin kyseessä ei ole tulkitseva käsitetutkimus määrittelemässämme merkityksessä. Tällaista aineistoa ovat esimerkiksi päiväkirjat, elämäkerrat, mainokset, kuvat, logot, televisio-ohjelmat yms. Tämä tekstiaineisto on kuitenkin siinä suhteessa samanlaista tulkitsevan käsitetutkimuksen aineiston kanssa, että tutkija ei ole vuorovaikutuksessa alkuperäisen aineiston tuottajan kanssa. Aineisto on syntynyt kuten tulkitsevassa käsitetutkimuksessa riippumatta tutkimuksesta ja sen tekijästä.

Edelliseen perustuen tarkoitamme siis aineiston kannalta määriteltynä tulkitsevalla käsitetutkimuksella kirjallisessa muodossa olevien toisten kirjoittajien tekstien sisältämien käsitteiden ja niiden määritelmien tulkintaa ja kehittelyä painottavaa tutkimusta. Aineistoa voi nimitää myös ”mykäksi”, koska siinä ei mahdollistu tutkijan ja tutkittavan välinen henkilökohtainen kontakti kuten empiirisessä tulkitsevassa tutkimuksessa on yleensä asianlaita. Tulkitsevassa käsitetutkimuksessa tutkija kohtaa mykän tekstin, joka on saatava ”puhumaan”. Tähän kytkeytyy merkityksen ongelma. Tulkitsevan käsitetutkimuksen mykälle aineistolle on pystyttävä löytämään tietystä perspektiivistä tematisoidut merkitykset. Aineisto sinällään on mykkää tai sen voi sanoa olevan ymmärtämätön respondentti, jolle on esitettävä tutkimuskysymykset jostakin näkökulmasta. Esimerkkinä voisi olla tutkimus, joka pyrkii etsimään ja määrittämään eettisen johtajuuden käsitettä tulkitsemalla valittuja johtajuusteorioita etiikan näkökulmasta (Törönen & Lämsä 2000). Tämä tutkimus saattaisi koskea myös eettisen johtajuuden käsitteen muutosta historiallisesta perspektiivistä, ja aineistona tutkija voisi käyttää vaikkapa ammattilehtien artikkeleita ja niihin sisältyviä käsitelmäärittelyjä.

Tulkitseva käsitetutkimus painottuu siis aineistollisesti kirjallisiin lähteisiin. Tämän vuoksi siitä on mahdollista käyttää myös nimitystä ”kirjoituspöytä tutkimus”. Tällä nimityksellä korostetaan aineiston hankintaan liittyvää tutkimuksen metodista aspektia. Tutkija ei ole lähtenyt ”kentälle” haastattelemaan tai havainnoimaan, vaan hän on kerännyt kirjallista materiaalia, jota on sitten pyrkinyt kirjoituspöydän ääressä ottamaan haltuun ja jäsentämään. Jos tämä ei ole ollut kovin onnistuneesti läpiviety prosessi, on tuloksena voinut olla ns. ”referaatti”. Toisin sanoen tuloksena on ollut kirjoista otettujen jollain tavalla yhteen kuuluvien tekstinpätkien yhteen nivoutuma. Tutkija on esimerkiksi voinut luetella ja kuvata organisaatiotutkijoiden määritelmiä vaikkapa yrityskulttuurin käsitteestä sen tarkemmin pohtimatta sitä, mitä eri merkityksiä määritelmät sisältävät ja miten ne mahdollisesti suhteutuvat toisiinsa.

Onnistuneessa tapauksessa on tuloksena voinut olla hedelmällinen asioiden uudelleen

tulkinta jostain ennen tarkastelemattomasta näkökulmasta. Esimerkiksi tunnettujen teoreetikojen laatimia yritysstrategian käsitteen määritelmiä on voitu tulkita vaikkapa sukupuolinäkökulmasta. Tällöin on voinut avautua uudentyypistä tulkintaa siitä, mitä käsitteellä yritysstrategia ymmärretään ja millaisten sukupuolisten olettamusten pohjalta tätä ymmärrystä tuotetaan (Pietiläinen 1999). Toinen yritysstrategiaa koskeva esimerkki on Knights ja Morganin (1991) tulkinta ko. käsitteestä. He ovat tulkinneet käsitettä valta- ja historiallisesta perspektiivistä. Heidän mukaansa käsitteeseen liittyy usein sodankäyntiin muistuttavia merkityksenantoja. Käsite on tulkittavissa myös ulkoisten markkinavoimien kontrollointimekanismiksi tai vaikkapa kuten liikkeenjohtokirjallisuus perinteisesti olettaa liiketoiminnan "todelliseksi punaiseksi langaksi". Tässä esimerkissä havainnollistuu se, että avaamalla käsitettä ja tulkitsamalla siihen liittyviä merkityksiä, on mahdollista tehdä uudelleen tulkintaa usein jopa "sementoituneen, yleiseksi totuudeksi" muodostuneen "totuuden" oheen. Yritysstrategian käsitettä koskevan tulkitsevan käsitetutkimuksen esimerkki voisi olla myös tunnettujen strategiatutkijoiden Igor Ansoffin ja Richard Normannin suunnittelufilosofioiden todellisuusolettamuksia koskevien eroavaisuuksien tulkinta. Tällöin tutkijan näkökulma rajautuisi todellisuutta koskevien ontologisten olettamusten tarkasteluun tiettyjen tunnettujen teoreetikkojen määritelmässä. Tämän tyyppisen tutkimusongelman tekisi erityisen hedelmälliseksi juuri teoreetikkojen vertailu.

Tulkitsevassa käsitetutkimuksessa aineistona ovat siis kirjalliset lähteet. Toisten kirjoittajien ja teoreetikkojen käsittemäärittelyt ovat tulkinnan kohteena. Tässä suhteessa kyseessä on ns. kirjoituspöytä tutkimus ja "mykkä" aineisto kuten edellä totesimme. Aineisto löytyy jo olemassa olevasta organisaatio- ja liikkeenjohtokirjallisuudesta ja -tutkimuksesta eikä tutkija suorita ns. perinteistä empiiristä tiedonhankintaa kuten havainnointia tai haastatteluja kentällä.

2.2. Tutkimusprosessi ja tulkinta

Tieteellistä tutkimustyötä on verrattu salapoliisityöskentelyyn (Alasuutari 1994; 1993) mutta erojakin on. Organisaatio- ja johtamistutkimuksen tulee olla jostain teoreettisesta näkökulmasta tematisoitu, joten pelkkä asioiden "nuuskiminen", kirjaaminen ja luokittelu ei tee tällaista toimintaa vielä tieteelliseksi. Näin ollen neiti Marblea tai Sherlock Holmesia (mikäli he olisivat muutakin kuin kuvitteellisia hahmoja) ei voi pitää tieteellisinä tutkijoina, vaan heidät pitää katsoa poliisitutkimusta harjoittaviksi selvityksen tekijöiksi. Ilman teoreettista näkökulmaa tutkimus on selvitys.

Toisaalta sekä tulkitsevan tutkimuksen prosessi että salapoliisin työ on osaltaan kuten Alasuutari (1994) toteaa vihjeiden tulkitsemisesta ja uusien johtolankojen aktiivista tuottamista. Vihjeiden ja löydettyjen johtolankojen pohjalta tutkija yrittää päätellä suhteessa teoreettisiin lähtökohtiin jotain sellaista mitä "paljain silmin" ei ole mahdollista nähdä. Näin tulkitseva käsitetutkimus eroaa selvityksestä sen suhteen, että siinä pyritään löytämään käsitteisiin liittyviä mer-

kityksiä ja katsomaan ikään kuin määritelmien sanojen ”taakse” (Palonen 1987: 82). Sitä vastoin selvityksessä kuvataan ja luokitellaan käsitteitä ja ilmiöitä sinänsä ehkä hyvinkin systemaattisesti ja tarkasti pohtimatta kuitenkaan sitä, mitä erilaisia merkityksenantoja käsitteiden määrittelyyn mahdollisesti sisältyy.

Tulkitseva käsitetutkimus pyrkii siis laajentamaan johonkin käsitteeseen liittyvää ymmärrystä. Siinä etsitään käsitteisiin sisältyviä merkityksiä ja tulkitseminen tarkoittaa sitä, että tutkija tulkitsee kiinnostuksen kohteena olevan käsitteen merkityksiä valitsemastaan teoreettisesta näkökulmasta. Tämä voi tarkoittaa joskus myös sellaisten merkitysten löytämistä, joista käsitteen luoja ja määrittelijä ei ole ollut itsekään kovin selvästi tietoinen. Tyypillinen esimerkki tällaisesta on tulkita jonkun käsitteen määrittelyyn liittyviä taustaolettamuksia. Lämsä (1997) on esimerkiksi tutkinut erään työn ja työorganisaation kehittämisen, kehittävän työntutkimuksen, käsitettä erilaisten organisaatiotutkimuksen taustaolettamusten näkökulmasta. Hänen tutkimuksensa tuo esille sen, kuinka kyseinen käsite on lähtöolettamuksiltaan tietyllä tavalla rajautunut. Se tuottaa jo lähtökohtaisesti rajautuneita merkityksiä mm. sen suhteen, millaiseksi määrittäytyy ”hyvä tai tarkoituksenmukainen” tapa kehittää työtä.

Tulkitsevan käsitetutkimuksen tekeminen saattaa edellyttää joissakin tapauksissa käsitteen määrittelijän taustaan tutustumista. Toisin sanoen tutkija perehtyy siihen, kuka teoreetikko on ja kuinka hänen käsitelmäärittelynsä on ymmärrettävissä esimerkiksi hänen muuta tuotantoaan, jopa elämänsä vasten. Tällöin tulkinnan tekemisessä tutkijan huomio kiinnittyy, ei niinkään siihen että elämänsä selitettäisiin jotain deterministisesti, vaan siihen, kuinka ja millaisten olosuhteiden puitteissa käsitteen määrittely on tapahtunut. Näin käsitteen tulkinta ei ole aina pelkästään käsillä olevan tekstin pohjalta tapahtuvaa tulkintaa. Ensinnäkin siihen saattaa sisältyä riippuen tutkimuksen tarkoituksesta myös psykologinen elementti (Kusch 1986: 38). Toiseksi käsitelmäärittelyn historiallinen, sosiaalinen ja kulttuurinen konteksti tuo vihjettä ja ymmärrystä tutkijalle. Toisin sanoen on tärkeää tuntee käsitteen alkuperän syntyhistoriaa sekä käyttö- ja tilanneyhteyttä (Luostarinen ja Väliaverron 1991: 57). Palonen (1987: 81–89) korostaa tämän kontekstuaalisuuden, tekstin viitteenomaisen osan, keskeisyyttä tulkinnassa. Hänen mukaansa konteksti ei ole mikään tekstin ulkopuolinen osa, vaan se osa tekstiä, joka ei näy samalla tavalla kuin eksplisiittinen teksti.

Palonen erottaa tekstin sitomisessa merkitysyhteyteensä alkuperä- ja käyttökontekstin. Alkuperäkonteksti on ymmärrettävissä niiden kysymysten identifiointina, joihin vastaamiseksi teksti on kirjoitettu, ja tämä ”alkuperäväritys” on tulkinnassa huomioitava. Käyttökonteksti puolestaan liittyy siihen käyttöyhteyteen, jossa tekstiä tulkitaan. Tätä voi pitää tekstin merkityksen muuttuvuus-ulottuvuutena. Toisin sanoen samalla tekstillä on eri kontekstissa käytettynä erilainen merkitys. Esimerkiksi jos halutaan tulkita tunnettua organisaatiokirjallisuuden käsitettä tieteellinen liikkeenjohto tämän käsitteen luoja Frederick Taylorin kirjoitusten pohjalta, tul-

kintaa on todennäköisesti mahdollista syventää perehtymällä Taylorin elämänselkoon ja siihen historialliseen ja kulttuuriseen tilanteeseen, jossa hän loi käsitteen. Sitä vastoin jos halutaan verrata tieteellistä liikkeenjohtoa sekä Taylorin että jonkun nykyisen organisaatiotutkijan määrittämänä, on tarkoituksenmukaista ja hyödyllistä huomioida tulkinnassa käsitteiden määrittelyyn liittyvä käyttö- ja tilanneyhteys.

Tutkijan tekemät arkihavainnot ovat osaltaan niitä johtolankoja, jotka ohjaavat hänen mielenkiintoaan ja joiden avulla tulkitsevassa käsitetutkimuksessa yritetään päästä havaintojen ”taakse”, johonkin yleisempään kuin arkikokemus. Havainnot ikään kuin haastavat tutkijan oteluun tulkintojen oikeudesta ja huonoudesta. Käsitetutkimuksessa tällaisten ohjaavien havaintojen merkitys itse tutkimusproblematiikan jäsentymiselle ja ongelman lopulliselle ratkaisulle on näin ollen vailla vertaa.

Paitsi arkihavainnot kuten vaikkapa tutkijan havaitsema ristiriita eri teoreetikkojen käsitelmäärittelyjen välillä hänen lukiessaan näiden kirjoittajien teoksia myös teoreettinen näkökulma ja viitekehys ovat aina ja jatkuvasti läsnä ja yhteen kietoutuneina tulkitsevassa käsitetutkimuksessa. Tällä tarkoitamme sitä, että käsitteiden tulkinta edellyttää alkuvaiheessa tutkijan alustavia affektiivisia ja kognitiivisia vaikutteita, teoriaan perehtymistä ja intuition käyttöä. Kyseessä voi sanoa olevan se esiymmärtämisen horisontti, jonka pohjalta tutkimusongelma ja tulkinta lähtee liikkeelle (Haaparanta ja Niiniluoto 1995: 65–66; Kusch 1986: 90–93). Tulkinnan edetessä tutkija tarkastelee käsitettä ja tekemiään tulkintoja koko ajan kriittisesti reflektoiden palaten aiempiin tulkintoihinsa ja tehden koko ajan uutta tulkintaa. Toisin sanoen tällaisessa kehämäisessä tutkimusprosessissa tutkija löytää aina uudelleen esimerkiksi sanan ja lauseen, lauseen ja tekstin, tekstin ja kirjoittajan, kirjoittajan ja tämän elämänselkulan, elämänselkulan ja sosiaalisen ja historiallisen tilanteen välisiä yhteyksiä.

Tulkitsevan käsitetutkimuksen tutkimusprosessin etenemisessä on kyse ns. hermeneuttisesta kehästä (Haaparanta ja Niiniluoto 1995; Juntunen ja Mehtonen 1977; Kusch 1986; Tamminen 1993). Prosessia on mahdollista nimittää myös tieteenfilosofi Diltheyn pohjalta eläytyväksi ymmärtämiseksi (ks. Niiniluoto 1997: 56). Mikäli tulkintaprosessissa puolestaan halutaan korostaa käsitteiden ehkä piiloistenkin perusteiden ja oletusten esille ottamista, tiedostamista ja merkitystä vallankäyttäjinä, voidaan puhua myös kriittisestä tulkitsevasta käsitetutkimuksesta. Esimerkiksi edellä mainittu yritysstrategian käsitteen tulkinta sukupuolinäkökulmasta korostaa helposti tulkitsevan käsitetutkimuksen kriittistä aspektia.

Perinteisissä metodioppikirjoissa annetaan yleensä tutkimusprosessista kuva, jonka mukaan tutkimus alkaa tutkimushypoteesien muokkaamisella. Sitten nämä testataan ja lopulta raportoidaan saiko hypoteesi tukea empiriasta. Tulkitsevassa käsitetutkimuksessa asia ole näin, vaan tutkija varautuu hermeneuttisen kehän idean mukaisesti jatkuvaan omien ideoiden ja käytetyn aineiston vuorovaikutuksen tuottamaan tutkimusongelman uudelleen muovaamiseen.

Tutkimuksessa voi jopa käydä niin, että alkuperäinen tutkimusongelma osoittautuikin epäkiinnostavaksi ja tutkija joutuu vaihtamaan tutkimusprosessin kuluessa tutkimusperspektiiviä tai jopa hylkäämään alkuperäisen tutkimusongelman.

Alasuutari (1994: 239) toteaa, että ihmistieteellinen tutkimus on omanlaistaan kirjallisuutta. Tutkimuksen lopputuote on joka tapauksessa kirjallinen tuote, ja ihmistieteellinen tutkimusprosessi on paljolti kirjallinen prosessi. Kirjoittamisessa ei ole kyse vain tutkimuksen loppuvaiheesta, vaan kirjoittaminen on olennainen osa koko tutkimusprosessia. Se päättyy valmiiseen tutkimukseen, kirjalliseen raporttiin. Kirjoittamisen voi siis sanoa olevan tulkitsevan käsitetutkimuksen tulkinnan apuväline eikä pelkästään tutkimuksen tulos. Tulkitsevaa käsitetutkimusta tekevän tutkijan on varauduttava siihen, että hänen on kirjoitettava ajatuksiaan koko ajan paperille. Myös ”ei hyödylliset ajatuksen harhapolut” kirjataan, sillä niistä saattaa olla yllättävää apua ja hyötyä myöhemmin. Näin erityisesti silloin jos tutkija joutuu muuttamaan tulkintaperspektiiviä tai tutkimusongelmaa. Tulkitseva käsitetutkimus on siis luonteeltaan prosessuaalista, jossa kirjoittaminen on jatkuva prosessi pikemminkin kuin loogisesti etenevä tavoite – keino -ketju. Jatkuvan kirjoittamisen merkitys on tärkeä tutkijan uusien oivallusten ja uudelleen tulkinnan mahdollisuuksille. Sitä voi pitää tutkijan oppimisprosessina.

Tulkitsevan käsitetutkimuksen prosessissa tutkijan havainnot ja teoria ovat siis jatkuvassa vuorovaikutussuhteessa. Näin tutkimusprosessi on varsin toisenlainen kuin ideaalityyppinen lähinnä positivistiselle, koettelevalle tutkimukselle yleensä esitetty loogisesti etenevä vaihemalli. Tulkitseva käsitetutkimus on prosessi, jossa tulkinta ja aineisto (tulkittavat käsitteet) ottavat mitaa toisistaan jatkuvasti loppuun saakka (Takala 1993; Tamminen 1993). Esimerkiksi Martin Kusch (1986: 39) toteaa filosofi Schleiermacherin tekstien pohjalta, että hermeneuttinen kehä, tai pikemminkin spiraali, ei ole tulkinnassa vältettävissä. Ymmärtäminen on siis ”loputon tehtävä”. Lämsä (1998: 74) puolestaan esittää tulkinnan ja ymmärtämisen ”loputtomuuteen” liittyen, että käytännössä tutkijan on jossain vaiheessa lopetettava jatkuva tulkinnan prosessi. Toisin sanoen kun tehdyt tulkinnat nähdään työn tavoitteiden kannalta riittävän mielenkiintoisiksi ja mielekkäiksi, tutkimusprosessi on katkaistava ja raportoitava ”paras mahdollinen” tulkinta.

2.3 Teoreettinen näkökulma

Tulkitsevassa käsitetutkimuksessa asetetun tutkimusongelman ratkaiseminen merkitsee sitä, että havaintojen, vihjeiden, tuotettujen johtolankojen ja teoreettisen viitekehyksen vuorovaikutuksen perusteella tehdään merkitystulkinta siitä käsitteestä, jota on haluttu tutkia. Puhdas teoreettinen asioiden luokittelu erilaisiin luokkiin ei siis ole tulkitsevaa käsitetutkimusta, vaan pikemminkin asioiden ”mekaanista” sijoittelua ja ryhmittelyä näihin luokkiin. Sitä vastoin tulkitsevassa käsitetutkimuksessa tuloksena on tutkijan tekemä merkitystulkinta ja tulkitun käsitteen kytkeminen teoreettisen viitekehyksen kautta johonkin tutkimusalan substanssia käsittele-

vään tieteelliseen keskusteluun. Tämä tapahtuu erikseen spesifioidun teoreettisen perspektiivin kautta.

Teoreettinen viitekehys tematisoi tutkimusongelman, sillä käsitteitä voi tulkita lukemattomista eri näkökulmista (Juntunen ja Mehtonen 1977). Kusch (1986: 90) toteaa, että näkökulmassa on kyse tutkittavan kohteen esiin nostamisesta. Tässä esiin nostossa kohteelle annetaan merkitys, josta voidaan pitää kiinni. Tutkija on kiinnostunut yleensä vain yhdestä tematisaatiosta, josta käsin hän pyrkii ratkaisemaan tutkimusongelmaansa. Esimerkiksi laadun käsite on mahdollista tematisoida vaikkapa eettisten tai asiakaskeskeisen markkinoinnin teorioiden näkökulmista. Molemmissa tapauksissa teoreettista näkökulmaa on mahdollista luonnollisesti vielä rajata, mutta laadun käsitteestä syntyy erilaista tulkintaa riippuen tutkijan valitsemasta teoreettisesta näkökulmasta. Kyseessä on siten näkökulman rajaaminen lukemattomien eri näkökulmien joukosta. Samastakin käsitteiden aineistosta voidaan tehdä useita tutkimuksia ja merkitystulkintoja riippuen valitusta näkökulmasta.

Tulkitsevassa käsitetutkimuksessa pyritään aina menemään havaintojen ”taakse” (Palonen 1987: 83). Asioita ei oteta sellaisina kuin ne ”ovat”, vaan niille luodaan merkitystulkinta sen viitekehysten puitteissa josta on lähdetty liikkeelle. Yleensä tätä viitekehystä tarkennetaan tutkimusprosessin kuluessa tai joskus joudutaan jopa vaihtamaan kokonaan. Mielenkiintoista ”esiymmärryksellistä” havaintoa voidaan pitää johtolankana, joka johdattaa tutkijaa tutkimuksen tuloksena esitettyihin johtopäätöksiin. Teoreettinen näkökulma osoittaa suuntaviivat, joita tutkija seuraa kuvatessaan ja tulkitessaan tutkittavia ilmiöitä. Tulkitsevan käsitetutkimuksen viitekehys on teoreettinen järjestelmä, joka tarjoaa tutkittavan käsitteen kuvaamista ja tulkintaa helpottavan kehyksen ja toimii kuvauksessa kiinnekohtana. Uusitalon (1991) mukaan viitekehysten tehtävänä on kertoa, miten tutkittavaa kohdetta on tarkoitus lähestyä, ja siten ohjata tutkimuksen kulkua. Viitekehys kuvaa sitä, mihin aikaisempaan tieteelliseen keskusteluun tutkimus liittyy. Se on myös teorianmuodostuksen esiaste, joka suuntaa tietojen keräämistä ja tulkinnan tekemistä.

Nevakivi ym. (1992: 167) toteavat, että yleisesti ottaen voidaan viitekehystä käyttää joko heuristisessa merkityksessä tai soveltaa koko tutkimus- ja esitystapaa hallitsevana rakennelmana. Edellisessä tapauksessa teoria palvelee kysymyksenasettelua ja ongelmakokonaisuuden hallintaa ja sen merkitys on suuntaa antava mutta ei tiukasti sitova. Jälkimmäisessä tapauksessa on kyse teorian koettelusta ja soveltamisesta. Tällöin ongelmaksi tulkitsevan käsitetutkimuksen näkökulmasta tulee tosin helposti tulkinnan ”väkisin sijoittaminen” teorianviitekehukseen (Patton 1990).

Tulkitsevassa käsitetutkimuksessa tutkija voi valita siis joko enemmän käsitteistä ja niiden määrittelmistä lähtevän tai tiukemmin teoreettisesta näkökulmasta lähtevän lähestymistavan. Mikäli tutkija lähtee liikkeelle painottaen käsitteitä, hänen on oltava avoin tästä käsiteaineis-

tosta esille nouseville merkityksille. Valittu teoreettinen näkökulma auttaa kuitenkin tutkijaa merkitystulkintojen tekemisessä ”kaikkien mahdollisten” tulkintojen joukossa. Tiukemmin teoreettisesta viitekehystä liikkeelle lähtevä tutkija noudattaa viitekehysten raameja ja sisällyttää tulkintaa sen sisälle. Käytännön tutkimusprosessissa mainitut lähestymistavat ovat monesti sekoittuneena, mutta lähestymistavan jaottelulla on merkitystä tutkimuksen tavoitteen asettelun kannalta. Toisin sanoen onko kyseessä uusien käsitteiden, käsitejärjestelmien ja teorian luominen vai olemassa olevan teorian koettelu.

Lähdekritiikki on myös tärkeässä asemassa tulkitsevassa käsitetutkimuksessa. Esimerkiksi Nevakivi ym. (1992) tuovat lähdekritiikin merkityksen voimakkaasti esille. Kestävien ja relevanttien teoreettisten lähteiden avulla tutkija rakentaa johtopäätöksensä. Lähdekritiikissä on kyse siitä, että käytettävien lähteiden painoarvoa punnitaan. Tämä ei ole mikään tutkimuksen ulkopuolinen, irrallinen osa, vaan se saa sisältönsä kyseessä olevasta tutkimustehtävästä ja sen lähdeaineistosta. Esimerkiksi Räisänen (1981: 84) painottaa lähdekriittisen lähestymistavan merkitystä Raamatun tutkimusta koskevassa teoksessaan³. Hänen mukaansa kyse on käytettävän lähdeaineiston kriittisestä punnitsemisesta, perustelemisesta ja aineiston asiallisesta arvioinnista. Räisänen kuvaa sitä, kuinka raamatuntutkijat 1600-luvulta lähtien vertailivat määrätietoisesti uuden Testamentin käsikirjoituksia ja saivat selville, että perinteinen tulkinta perustui heikkoihin käsikirjoituksiin. Vastaavasti voitaisiin ajatella, että organisaatiotutkijan tutkiessa Max Weberin byrokratian käsitettä, on kiinnitettävä kriittistä huomiota siihen, kuinka luotettavan ja millaisen aineiston puitteissa tämä tarkastelu tapahtuu.

Tulkitsevassa käsitetutkimuksessa lähdekritiikki kohdistuu ensinnäkin valittuun teoreettiseen näkökulmaan ja sen yhteydessä käytettävien lähteiden tasoon. Toiseksi lähdekritiikki kohdistuu niihin lähteisiin, joiden pohjalta käsitteet valitaan tulkinnan kohteeksi. Esimerkiksi jos tutkitaan tieteellisen liikkeen johdon käsitettä ihmiskäsityksen näkökulmasta, on tärkeää että käytetyt lähteet ovat relevantteja ja tarkoituksenmukaisia tutkimusongelman kannalta. Ihmiskäsityksen näkökulma esimerkissä tarkoittaa sitä, että teoreettinen viitekehys pohjaa kyseisen näkökulman relevanttiin ja luotettavaan kirjallisuuteen. Lisäksi aineiston tulkittavista käsitteistä tulee olla tutkimusongelman kannalta johdonmukainen ja luotettava. On eri asia käyttää lähteenä käsitteen luoja Taylorin tekstejä verrattuna jonkun toisen tekstiin. Tässä valinnassa on olennaista se, mikä on tutkimuksen tarkoitus ja ongelma sekä miten tutkimusta rajataan. Käytännössä tutkimuksen aiheen valinta ja rajaus tapahtuu tutkijan esiyymmärryksen hahmottamassa ongelmakentässä. Tässä valinnassa on myös arvioitava sitä, onko aiheen tutkimiseksi olemassa riittävästi lähteitä ja tuoreita näkökulmia.

³ Tulkitsevan tutkimuksen yhteydessä puhutaan yleensä hermeneutiikasta, jolla on alun perin tarkoitettu pyhien tekstien tulkintaa (Haaparanta ja Niiniluoto 1995: 65; Kusch 1986: 13–18).

2.4 Käsitteiden syntymisestä

Ihminen ajattelee käsittein. Näin hän pyrkii luomaan järjestystä ja jäsentämään ympäröivää maailmaa. Voidaan sanoa, että käsitteet ovat abstraktioita todellisuudesta, jota merkitään joillain nimillä (Luostarinen ja Väliaverron 1991). Tiede luo uusia käsitteellisiä konstruktioita, yhdistelee ja erottelee asioita ja nimittää asioita uusilla nimillä. On myös mahdollista, että eri tilanneyhteyksissä käytetään samoja käsitteitä eri merkityksessä. Klassinen esimerkki käsitteiden erilaisesta merkityksestä on suomen kielen käsite tuima. Käsitteelle syntyy merkitys suolaton tai suolainen riippuen siitä, missä päin Suomea käsitettä käytetään. Vastaavanlainen esimerkki on organisaatiotutkimuksen alueella käsite tunne. Käsitteen merkitys voi olla epärationaalisuutta, alitajuisuutta ja kontrolloimattomuutta ilmentävä tai sen merkitys on mahdollista nähdä järkipäisen toiminnan lähtökohtana (Fineman 1997). Merkityksen tulkinta riippuu siitä tutkijan käyttämästä teoreettisesta näkökulmasta, josta hän tarkastelee kyseistä käsitettä.

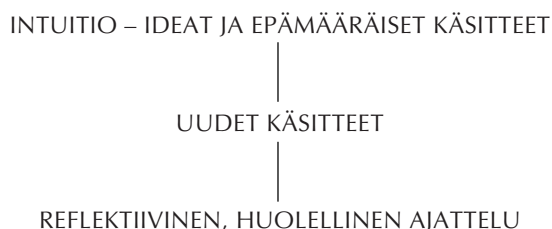
Arkipäivän elämässä ihminen operoi tarkoilla ja vähemmän tarkoilla käsitteillä. Auton käsite on meille kaikille tässä auton tuntemassa kulttuurissa eläville ihmisille selvä, kun taas se mitä ”kelluminen markan yhteydessä tarkoittaa” tai ”tiede” käsitteenä tarkoittaa lienee jo enemmän tai vähemmän epäselvää useille suomalaisille. Kaikkia käsitteitä ei ole tarpeen, eikä myöskään mahdollista määritellä. Usein tuotetut käsitteet ovatkin melko epämääräisiä, ne sisältävät puutteellisuuksia ja ristiriitaisuuksia. Esimerkiksi käsite aika on varsin epämääräinen, joskin siihen sisältyy itse kullekin jonkinlainen merkitys, jonka avulla selviää jokapäiväisessä elämässä. Sitä vastoin kyseisen käsitteen lopullinen ”oikea” määrittely on mahdotonta ja johtaa umpikujaan. Määrittelyketju ei katkeaisi koskaan ja joutuisimme aina määrittelemään käsitteen käyttämällä toisia käsitteitä. Lisäksi käsitteen kulttuurinen ja sosiaalinen konteksti tekee mahdottomaksi yksiselitteisen määrittelyn.

Voidaankin sanoa, että käsitteiden määrittely ja niihin sisältyvä merkityksenanto on hermeettinen systeemi (Alasuutari 1994: 53–54). Minkään käsitteen sisältöä ei määritä jokin kielen ulkopuolinen objekti, vaan toiset käsitteet ja niiden määritelmät. Käytännön tutkimustyön kannalta on oleellista ymmärtää, että on aina jätettävä suuri määrä käsitteitä intuitiivisesti tajuttaviksi ja vain ne käsitteet määritellään huolellisesti, jotka ovat tutkimuksen kannalta avainasemassa. Tässä yhteydessä voisi siteerata Wittgensteinia, joka totesi, että jos halutaan päästä selville käsitteiden merkityksestä, on seurattava niiden käyttöä. Toisin sanoen sanojen käyttö ja tilanneyhteys, kontekstuaalisuus, määrittää niiden merkitystä. Käsitteet liittyvät aina joihinkin laajempiin konteksteihin. Esimerkiksi jos puhutaan ad hoc -organisaatiosta, täytyy sitä ymmärtääkseen olla tutustunut vähintäänkin johtamistutkija Henry Mintzbergin ajatuksiin. Käsitteet toimivat myös ns. toteemeina. Toisin sanoen käyttämällä tiettyjä käsitteitä kirjoittaja voi tunnustautua jonkin akateemisen ”heimon”, koulukunnan jäseneksi.

Mistä sitten saamme uusia käsitteitä ja miten ne muodostuvat ja tarkentuvat? Eräs keino

on tuottaa niitä intuitiivisesti. Tällöin ihminen tuottaa spontaanisti kokemustensa ja aikaisemman tietovarantonsa pohjalta uusia käsitteitä, jäsentää ja sitoo niitä yhteen mielessään. Näin tuotetut käsitteet ovat kuitenkin usein melko epämääräisiä. Niitä voidaan tarkentaa prosessissa, jota on mahdollista kutsua huolelliseksi eli reflektiiviseksi ajatteluksi. Reflektiivisessä ajattelussa ajattelija puntaroi omia ajatuksiaan kokemustensa, tietovarantonsa ja teorioiden kautta. Toisin sanoen siinä on kyse dynaamisesta tavasta käyttää hyväksi kokemuksia, ajatella intuitiivisesti ja järkipäisesti (Mezirow 1995).

Näin ihminen käyttää olemassa oleviin merkkeihin kytkeytyvää tietovarantoa uusien käsitteiden ja niiden merkitysten kehittämisessä. Hän pääsee mahdollisesti uuden tiedon tasolle ja syntyy uudenlainen tapa ilmaista käsitteellisesti jokin asia. Muodostettu uusi käsite tulee ulkoiseen muotoon kielen ja sen symbolien avulla. Tämä avaa edelleen mahdollisuuksia uusien käsitteiden kehittämiselle (Leontjev 1977). Kyseessä on dialektinen liike, jonka prosessin puitteissa intuitiiviset ideat parhaassa tapauksessa hioutuvat voimakastakin argumentointia kestäviksi käsittekonstruktioiksi. Ja ne ovat näin taas uudestaan mahdollisen uuden käsitteen tietovarantoa. Kuviossa kaksi havainnollistetaan tätä dialektista prosessia.

KUVIO 2. Tulkitsevan käsitetutkimuksen dialektiikka.

Tulkitsevan käsitetutkimuksen dialektiikkaa voi tarkastella kognitiotieteen aspektista (ks. Tenbrunsel et al. 1997). Tästä lähtökohdasta tulkitseva käsitetutkimus on mahdollista määritellä tavaksi muodostaa käsitteistä ja niiden merkityksistä sisäisiä malleja, ajatusrakenteita, aikaisemman tietovarannon pohjalta. Tämä saatetaan ulkoiseen muotoon, symboliseksi käsitteen määritelmäksi, mikä edelleen intuition, mielikuvituksen ja reflektiivisen ajattelun pohjalta synnyttää uusia käsitteitä. Uusien käsitteiden luova syntyminen edellyttää sitä, että tieto on jatkuvasti liikkeessä. Keskeisesti tiedon liikkeeseen vaikuttaa tiedeyhteisön jäsenten keskinäinen keskustelu ja vuorovaikutusprosessit. Esimerkiksi Potter ja Wetherell (1998) toteavat, että tieto elää ihmisten välisessä vuorovaikutuksessa, keskustelun ja ongelmien ratkomisen prosessina. Uusien käsitteiden syntyminen on siis sidoksissa osallistumiseen, vuorovaikutukseen ja yhteisölliseen keskustelukäytäntöön.

Vaikka uusien käsitteiden syntyminen on nähtävissä luovana, intuitiivista ja järkipäristä ajattelua yhdistävänä dialektisena prosessina, saattaa uusien käsitteiden synnyn taustalla olla myös poliittisia tavoitteita. Hardy ja Phillips (1999: 20) toteavat, että sopivien käsitteiden puuttuminen aiheuttaa helposti joillekin ryhmille vallankäyttömahdollisuuksien vähenemistä. Heidän mukaansa esimerkiksi pakolaisilta puuttuu käsitteitä suhteessa hallintoon, mikä näin vähentää pakolaisten valtaa. Vastaavasti myös ympäristöaktivisteilta puuttui aikaisemmin sopivia käsitteitä ilmaista tavoitteitaan. Niinpä kehitettiin uusia käsitteitä, joiden käyttöä pyrittiin ja pyritään institutionalisoimaan omien vaikutusmahdollisuuksien lisäämiseksi.

2.5 Tulkitsevan käsitetutkimuksen lajeja

Erlaisia luokituksia tieteenteon tavoille on useita. Esimerkiksi Tamminen (1993) toteaa, että mikä tahansa luokittelu tai jaottelu on aina altis kritiikille. Huolimatta tästä jaottelemme tässä yhteydessä tulkitsevan käsitetutkimuksen erilaisiin lajeihin, vaikkakaan jaottelu ei ole täysin absoluuttinen. Jaamme aikaisemmin esitetyn perusteella tulkitsevan käsitetutkimuksen neljään eri lajiin.

1. Käsitteistä ja niiden määritelmistä lähtevä heuristinen tulkitseva käsitetutkimus. Käsitteen tulkinnassa painottuu heuristisuus. Teoreettinen näkökulma toimii tulkinnan väljänä suuntaajana. Esimerkkinä voisi olla jo aikaisemmin mainittu tunteen käsite organisaatiotutkimuksessa. Mikäli lähdetään liikkeelle painottaen tunteelle annettuja käsitelmäärittelyjä, tutkija pyrkii tulkitsemaan sitä, miten käsitettä tunne on määritelty ja mitä merkityksenantoja käsitteelle on annettu organisaatiotutkimuksen kentässä. Tarkastelua kyseisessä esimerkissä voisi rajata vaikkapa joidenkin tunnettujen teoreetikkojen määritelmiin. Tämän tulkitsevan käsitetutkimuksen lajin haasteena käytännön tutkimuksessa onkin juuri rajaus. Liian ”avoin” lähtökohta teoreettisen näkökulman osalta helposti aiheuttaa ongelmia tulkinnan jäntevyydessä. Toisin sanoen sillä on vaarana hajota. Toisaalta tutkijalle voi tarjoutua mahdollisuus löytää uusia, aiemmin tuntemattomaksi jääneitä merkityksenantoja tutkimansa käsitteen osalta.

2. Teoreettisesta näkökulmasta lähtevä teoriaa seuraileva tulkitseva käsitetutkimus. Tällöin noudatetaan valitun viitekehyksen raamia tiukemmin suhteessa heuristiseen tulkitsevaan käsitetutkimukseen. Toisin sanoen tutkija sisällyttää tulkintaansa valitseman viitekehyksen sisälle. Mikäli käytetään esimerkkinä edellä mainittua tunteen käsitettä, tällöin tunne käsitteen tulkinta rajataan jo lähtökohdissaan tiettyyn teoriaviitekehykseen. Tällainen voisi olla vaikkapa tulkinta psykodynaamisen tai fenomenologisen teorian viitekehyksessä, jolloin tulkinta ”istutetaan” valitun viitekehyksen puitteisiin. Viitekehyksessä pysyminen yleensä selvittää ja jättevöittää tulkinnan tekemistä. Toisaalta ongelmaksi voi tulla se, että tutkija löytää joitakin sellaisia uusia merkityksiä ja näkökulmia, joita ei voi sisällyttää viitekehykseen. Tällöin kehitetään valittua viitekehystä.

3. Kuvaileva tulkitseva käsitetutkimus käsitteen ymmärryksen lisäämiseksi. Tässä lajissa tutkijan tavoitteena on pyrkiä kuvaamaan ja selventämään käsitteeseen liitetyjä merkityksenantoja. Tutkijan tekemän tutkimuksen tavoite on löytää, kuvata ja tulkita merkitysten kokonaisuus. Tutkijan lähtökohtaolettamuksissa korostuu käsitteen ymmärtävä selittäminen (ks. Alasuutari 1994, 42–43) eikä hänellä ei kriittistä tavoitetta tulkinnan suhteen. Esimerkiksi tutkija voi olla kiinnostunut tulkitsemaan tulosjohtamisen käsitettä ja sen muuttuvia merkityksenantoja suomalaisessa liikkeenjohtokirjallisuudessa jonakin ajanjaksona. Tällöin hän etsii merkitysten kokonaisuutta ja mahdollisia muuttuneita merkityksiä muodostaen rikkaan ja kokonaisvaltaisen kuvan käsitteestä.

4. Kriittinen tulkitseva käsitetutkimus. Tämän tulkitsevan käsitetutkimuksen lähtökohtana on kriittinen tulkinta. Vaikka on mahdollista väittää, että hermeneuttinen tulkinta sisältää dialektisena prosessina aina kriittisen aspektin (Phillips ja Brown 1993), olemme erottaneet sen omaksi lajikseen selventääksemme jaotellua. Tarkoitamme tässä yhteydessä kriittisellä tulkitsevalla käsitetutkimuksella sitä, että se pyrkii etsimään ja paljastamaan millä tavoin tutkittavan käsitteen merkityksenannot ovat ideologisesti ja valtasuhteiltaan määrittäneitä. Esimerkkinä voisi olla vaikkapa laatujohtamisen käsitteen kriittinen tulkinta sukupuolitutkimuksen perspektiivistä. Tällaisella tutkimuksella on mahdollista pyrkiä paljastamaan käsitteeseen mahdollisesti sisältyviä ideologisia latauksia sukupuolen näkökulmasta.

3. YHTEENVETO JA POHDINTA

Tämän kirjoituksen päätavoitteena on ollut määritellä sitä, mitä on tulkitseva käsitetutkimus. Olemme pohtineet tulkitsevan käsitetutkimuksen metodia, tutkimusprosessia ja uuden käsitteen syntymistä. Lisäksi olemme jaotelleet tulkitsevan käsitetutkimuksen neljään lajiin, jotka ovat heuristinen ja teoriaa seuraileva tulkitseva käsitetutkimus sekä kuvaileva ja kriittinen tulkitseva käsitetutkimus. Kuviossa kolme teemme yhteenvedon keskeisistä tulkitsevan käsitetutkimuksen ominaisuuksista.

Tulkitsevan käsitetutkimuksen tavoite	Käsitteisiin ja niiden määritelmiin sisältyvien merkitysten tulkinta.
Tutkimusaineisto	Kirjoitetussa muodossa olevat tekstit käsitteistä ja niiden määritelmistä.
Tulkinnan tekeminen	Kontekstuaalista, valittuun teoreettiseen näkökulmaan sidottua.
Tutkimusprosessi	Hermeneuttinen kehä.

KUVIO 3. Tulkitsevan käsitetutkimuksen keskeiset ominaisuudet.

Yhteenvetona määrittelimme tulkitsevan käsitetutkimuksen seuraavasti.

Tulkitseva käsitetutkimus on organisaatio- ja johtamistutkimuksen tulkitsevaan tutkimusparadigmaan kuuluva menetelmä, jossa ollaan kiinnostuneita kirjoitetussa, tekstuaalisessa muodossa olevien käsitteiden ja niiden määritelmien merkitysten tulkinnasta. Käsitteet ja niiden määritelmät ovat kontekstuaalisia ja niiden tulkinta on sidottu tutkijan valitsemaan teoreettiseen näkökulmaan tiukemmin tai väljemmin. Tulkitseva käsitetutkimus pyrkii kuvaamaan ja tulkitsemaan käsitteiden merkitysten kokonaisuutta.

Tulkitsevassa käsitetutkimuksessa käsitteet ja niiden määritelmät ovat siis tiedon kohteita ja niiden merkitysten tulkinta linkittyy kontekstuaalisiin seikkoihin. Näin käsitteeseen liitettävät merkityksenannot vaihtelevat ja muuttuvat erilaisissa tilanne- ja käyttöyhteyksissä. Myös se, mistä teoreettisesta näkökulmasta tutkija tematisoi käsitteen, vaikuttaa tulkintaan. Tulkitsevassa käsitetutkimuksessa, jossa ollaan kiinnostuneita teksteistä, on kielellä keskeinen asema. Pelkkä kieliteoreettinen perspektiivi tulkinnan lähtökohtana on kuitenkin riittämätön ja sitä onkin täydennettävä kontekstiymmärryksen avulla. Tämä kontekstuaalisuus ja tematisointi teoreettisesta näkökulmasta ovat nimenomaan niitä asioita, jotka erottavat tulkitsevan käsitetutkimuksen perinteisestä analyttisestä käsitetutkimuksesta ja jotka oikeuttavat tässä kirjoituksessa määrittellemämme tulkitsevan käsitetutkimuksen käsitteen tarpeellisuuden organisaatio- ja johtamistutkimuksen tutkimusmetodologisena vaihtoehtona. Kiinnostava kysymys kontekstuaalisuuden osalta on kuitenkin se, mikä merkitys mahdollisella ei-kielellisellä ajattelulla on merkitysten synnyssä ja tulkinnassa. Esimerkiksi uusien käsitteiden syntymisen yhteydessä esittämämme luova, intuitiivinen ja reflektiivinen ajattelu perustuu mitä ilmeisimmin osaltaan ihmisen ei-kielelliseen toimintaan. Tämän näkökulman liittäminen hermeneuttiseen tulkintaperspektiiviin on jatkossa tärkeää.

Tulkitsevan käsitetutkimuksen idea johtaa siihen, että käsitteet ja niihin liittyvät merkityksenannot on nähtävä jatkuvasti muokkautuvina, dynaamisina prosesseina. Käsitteet ovat siis monimerkityksisiä, muuttuvia sekä sosiaalisesti ja kulttuurisesti konstruoituvia. Tämä ei kuitenkaan tarkoita filosofi Ricoeurin ajatuksia mukaellen tutkimuksen selkeyden ja tarkkuuden puutetta vaan pikemminkin mahdollisuutta tuottaa vastakkaisia ja rikkaita tulkintoja (Kusch 1985: 135). Tulkitsevalla käsitetutkimuksella päästään siis avaamaan käsitteen monimuotoisuutta ja sitä tekevän on hyväksyttävä, että käsitteiden merkitykset muuttuvat ja niiden tulkinta on aina jossain mielessä ”kesken”. Tärkeäksi seikaksi tulkitsevassa käsitetutkimuksessa nouseekin tulkintaa tekevän tutkijan tulkintapotentiaali ja lukeneisuus. Toisin sanoen paitsi että merkitykset muuttuvat, niin tulkitsijan kyky tehdä tulkintoja näistä merkityksistä on muuttuva ja olennainen osa tulkitsevan käsitetutkimuksen prosessia ja luotettavuutta. Tehdessään tulkintaa tutkija aina jollakin tapaa riskeeraa itseään ja tulkintojen pätevyyttä eri hetkinä ja paikois-

sa. Näin ollen tulkitsevan käsitetutkimuksen tekijältä edellytetään avoimuutta ja valmiutta jatkuvaan oppimiseen sekä keskusteluun.

Tässä kirjoituksessa olemme pohtineet myös uusien käsitteiden syntymistä. Siinä voi ajatella paitsi luovan ja reflektiivisen ajattelun myös yhteisöllisten poliittisten prosessien olevan tärkeitä. Toisin sanoen vaikka uusia käsitteitä syntyy jatkuvasti, on yhteisestä merkityksenannosta sopiminen usein kuitenkin viime kädessä poliittinen prosessi. Käsitteiden vakiinnuttaminen yleiseen kielenkäyttöön on yleensä hidasta, ja sidoksissa myös vallankäytön mahdollisuuksiin. Esimerkiksi Hardy ja Phillips (1999: 20) toteavat, että se mikä aikaansaa muutoksia käsitteiden merkityksissä ja synnyttää uusia käsitteitä vielä varsin epäselvää organisaatio- ja johtamistutkimuksen alueella. Näin ollen uusien käsitteiden ja niiden merkitysten syntymisen tutkimisessa on keskeistä jatkossa pyrkiä selventämään ja tutkimaan käsitteiden ja institutionaalisten käytäntöjen välistä yhteyttä. ■

LÄHTEET

- ALASUUTARI, PERTTI** (1994): Laadullinen tutkimus. Jyväskylä: Vastapaino.
- ALASUUTARI, PERTTI** (1993): Erinomaista rakas Watson. Johdatus yhteiskuntatutkimukseen. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Hanki ja jää.
- BURRELL, GIBSON** (1997): Normal Science, Paradigms, Metaphors, Discourses and Genealogies of Analysis. Teoksessa *Handbook of Organization Studies*. Toim. Stewart R. Clegg, Cynthia Hardy ja Walter R. Nord. Lontoo: Sage.
- BURRELL, GIBSON & MORGAN, GARETH** (1979): *Sociological Paradigms and Organizational Analysis*. Aldershot: Gower.
- CLEGG, STEWARD R. & HARDY, CYNTHIA** (1997): *Organizations, Organization and Organizing*. Teoksessa *Handbook of Organization Studies*. Toim. Stewart R. Clegg, Cynthia Hardy ja Walter R. Nord. Lontoo: Sage.
- FINEMAN, STEPHEN** (1997): *Emotion and Organizing*. Teoksessa *Handbook of Organization Studies*. Toim. Stewart R. Clegg, Cynthia Hardy ja Walter R. Nord. Lontoo: Sage.
- GRÖNFORS, MARTTI** (1985): *Kvalitatiiviset kenttätutkimusmenetelmät*. Juva: WSOY.
- HAAPARANTA, LEILA & NIINILUOTO, ILKKA** (1995): *Johdatus tieteelliseen ajatteluun*. Helsingin yliopiston filosofian laitoksen julkaisuja N:o 3. Helsinki: Hakapaino.
- HARDY, CYNTHIA & PHILLIPS, NELSON** (1999): No Joking Matter: Discursive Struggle in the Canadian Refugee System. *Organization Studies* 20, 1: 1–24.
- HIRSJÄRVI, SIRKKA & HURME, HELENA** (1985): *Teemahaastattelu*. Jyväskylä: Gaudeamus.
- JUNTUNEN, MATTI & MEHTONEN, LAURI** (1977): *Ihmistieteiden filosofiset perusteet*. Jyväskylä: Gummerus.
- KNIGHTS, DAVID & MORGAN, GLENN** (1991): Corporate Strategy, Organizations, and Subjectivity: A Critique. *Organization Studies* 12, 2: 251–273.
- KUSCH, MARTIN** (1986): *Ymmärtämisen haaste*. Oulu: Kustannusosakeyhtiö Pohjoinen.
- LEHTONEN, MIKKO** (1996): *Merkitysten maailma*. Tampere: Vastapaino.
- LEONTJEV, A. N.** (1977): *Toiminta, tietoisuus ja persoonallisuus*. Helsinki: Kansankulttuuri.
- LUOSTARINEN, HEIKKI & VÄLIVERONEN, ESA** (1991): *Tekstinsyöjät yhteiskuntatieteellisen kirjallisuuden lukutaidosta*. Tampere: Vastapaino.
- LÄMSÄ, ANNA-MAIJA** (1998): Hyötyä, velvollisuuksia ja tunteita – johtajien kokemuksia henkilöstön irtisanomisesta. Taloustieteellisen osaston julkaisuja N:o 115/1998. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

- LÄMSÄ, ANNA-MAIJA** (1997): Kehittävä työntutkimus organisaatiotutkimuksen paradigmojen kentässä. Jyväskylän yliopiston taloustieteen laitos. Working paper N:o 167/1997. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- MEZIROW, JACK** (1995): Kriittinen reflektio uudistavan oppimisen käynnistäjänä. Teoksessa Uudistava oppiminen. Toim. Jack Mezirow. Helsinki: Miktör.
- MORGAN, GARETH** (1980): Paradigms, Metaphors and Puzzle Solving in Organization Theory. *Administrative Science Quarterly*: 605–622.
- MORGAN, GARETH & SMIRCICH, LINDA** (1980): The Case for Qualitative Research. *Academy of Management Review* 5, 4: 491–500.
- NEVAKIVI J., HENTILÄ, S. & HAATAJA, L.** (1992): Poliittinen historia. Johdatus tutkimukseen. Helsinki.
- NIINILUOTO, ILKKA** (1997): Johdatus tieteenfilosofiaan. Käsitteen- ja teorianmuodostus. Helsinki: Otava.
- NÄSI, JUHA** (1980): Ajatuksia käsiteanalyysista ja sen käytöstä yrityksen taloustieteessä. Yrityksen taloustieteen ja yksityisoikeuden laitoksen julkaisuja. Sarja A2: Tutkielmia ja raportteja 11. Tampere: Tampereen yliopisto.
- PALONEN, KARI** (1987): Tekstistä politiikkaan. Johdatus tulkintataitoon. Valtio-opin laitos, julkaisuja 54. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- PATTON, MICHAEL QUINN** (1990): *Qualitative Evaluation and Research Methods*. 2. painos. Newbury Park: Sage.
- PHILLIPS, NELSON & BROWN, JOHN L.** (1993): Analyzing Communication In And Around Organizations: A Critical Hermeneutic Approach. *Academy of Management Journal* 36, 6: 1547–1576.
- PIETILÄINEN, TARJA** (1999): Kaupungin elinkeinostrategian maskuliinisuus – strategisen johtamisen näkömätön sukupuoli. *Hallinnon Tutkimus* 4: 312–325.
- POTTER, JONATHAN & WETHERELL, MARGARET** (1998): *Discourse and Social Psychology. Beyond attitudes and behaviour*. Lontoo: Sage.
- RÄISÄNEN, HEIKKI** (1981): Miten ymmärrän Raamattua oikein? Vaasa: Kirjapaja.
- SAARINEN, ESA** (1985): Länsimaisen filosofian historia huipulta huipulle Sokrateesta Marxiin. Juva: WSOY.
- SILVERMAN, DAVID** (1994): *Interpreting Qualitative Data. Methods for Analysing Talk, Text and Interaction*. Lontoo: Sage.
- SINTONEN, MATTI** (1993): Positivismi. Teoksessa Vuosisatamme filosofia. Toim. Ilkka Niiniluoto ja Esa Saarinen. Porvoo: WSOY.
- TAKALA, TUOMO** (1993): Yrityksen taloustieteet kriittisinä tieteinä. Jyväskylän yliopiston taloustieteen laitos. Working Paper N:o 130. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- TAMMINEN, RAUNO** (1993): Tiedettä tekemään. Jyväskylä: Atena.
- TENBRUNSEL, ANN E.; GALVIN, TIFFANY L.; NEALE, MARGARET A. & BAZERMAN, MAX H.** (1997): *Cognitions in Organizations*. Teoksessa *Handbook of Organization Studies*. Toim. Stewart R. Clegg, Cynthia Hardy ja Walter R. Nord. Lontoo: Sage.
- TÖRRÖNEN, MINNA & LÄMSÄ, ANNA-MAIJA** (2000): Eettistä johtajuutta etsimässä – tulkitseva käsitetutkimus. Jyväskylän yliopisto. Taloustieteiden tiedekunta. Working Paper N:o 219. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- UUSITALO, HANNU** (1991): Tiede, tutkimus ja tutkielma. Johdatus tutkielman maailmaan. Juva: WSOY.
- VARTO, JUHA** (1995): Fenomenologinen tieteen kritiikki. Tampere: Tampereen yliopisto.
- WILENIUS, REIJO; OKSALA, OHTO; MEHTONEN, LAURI & JUNTUNEN, MATTI** (1979): Filosofian kysymyksiä. Jyväskylä: Gummerus.